

Hüvastijätt

On 1986. aasta suvi, juulikuu. Olen 56aastane ja viimast korda Põhja-Kaukaasias Krasnodari kraisis oma armsas külas.

Siin elab praegu veel neli eesti peret: Ermiine Veber, Salme Saame, Marta Ront ning Jakobsonid, ema ja poeg. Esimesed kaks lahkuvad juba sel sügisel, Jakobsonid jäävad veel ajutiseks. Peale nende elab siin neli vene perekonda, üks nendest majas, mis kunagi kuulus minu Sabbo-vanaisale.

Valus on vaadata seda, mis on külast järele jäänud. Endisel tänaval kahel pool elektripostide otsas põlevad päeval lambid. Kraanides on veel vesi, aga rahvast enam ei ole. Rohkem kui sajast kodust, mis siin kunagi olid, on alles vaid kaheksa.

Siin-seal on kõrged puujuurte hunnikud osalt kraavidesse lükatud ja mullaga kaetud. Endise eesti küla kolme tänavat, mis on nüüd kogu küla ulatuses näha, ei saa enam tänavateks nimetada. Seal, kus oli varem lai tee ja kraavid kahel pool, trotuaarid ja puud, on nüüd kohati vaid teerada, paiguti on näha jalgade astumise jälgi.

Purjakas¹ kasvab kõikjal. Mõned üksikud raagus akaatsiapuud — kunagi oli neid meie külas loendamatul arvul —, ohakas, kohati kollane sinep.

Endise klubi seinad on veel olemas, kuid katuseta, laeta, akendeta, usteta, põrandateta. Püüne koha peal on suur, puhkpilliorkestri ruumi kohal veelgi sügavam auk.

Maja teises otsas, kunagises kolhoosi „Uus Tee” kontoris on ahju jäänused. Endisel põrandal, mille laudu enam ei ole, vedelevad rämpsus sees punase sitsiriide tükid, mis kuulusid kunagi mingile loosungile või lipule.

Seisame siin onupoeg Ilmariga. Meenutan ja jutustan talle, et kunagi väga ammu rääkisin ma siinsamas ruumis Mihhail Kalinini vennaga. See vestlus, mis oli üks suur juhus, muutis minu eluteed. Tänu temale anti mulle külanõukogust tõend passi saamiseks ja passiga sain ma sõita õppima.

Aasta 1947.

Olin Sabbo-vanaisal külas käinud, tõin korviga õunu. Üks küla tüdruk oli tänaval, istusime kraavi kaldale ja hakkasime juttu ajama. Teadsin, et ta töötab kolhoosi kontoris. Ta ütles: „Kui sulle ei ole seni tõendit antud passi saamiseks, et õppima minna, mine praegu kontorisse.” Kontor oli sealsamas üle tee. „Teises ruumis istub Mihhail Kalinini vend, räägi temale, võib-olla ta aitab.”

Ma ei mõelnud palju, jätsin õunakorvi kraavipervele selle tüdruku juurde ja läksin. Ei oska öelda, kust mul see julgus tuli.

„Istuge,” ütles Sergei Kalinin ja viipas käega enda vastu, sama laua taha, kus ta ise istus. Ta rääkis minuga väga viisakalt, olgugi et läksin sinna ruumi — üks oli lahti — paljajalu, nagu minutaolised tüdrukud külas suvel käisid.

Algul küsis ta, millega tegelen, kellega elan, kus õppisin ja kus töötan. Vastasin, et kolhoosis töötan, emaga elan. Ja et soovin sõita Eestisse.

Lõpuks aga ütles: „Tulge homme hommikul kontori, arvan, et tõend teile antakse.” Ja lisas veel: „Eesti sõita ei ole praegu hea, seal on raske aeg. Oluline on kõigepealt siin

---

¹ Purjakas on kõrgeks kasvanud umbrohu üldnimetus Kaukaasia eestlaste keelepruugis. See sõna tuleb sama tähendusega venekeelsest sõnast бурьян.

õppida, haridus saada, et jalad oleksid tugevasti maas, siis sõitke.” Nii ma hiljem teingi.

Teisel hommikul seisin kolhoosi kontori trepil. Lineika² sõitis ette: külanõukogu esimees, kolhoosi esimees ja Sergei Kalinin. Ta nägi mind ja küsis neilt: „Miks sellele tütarlapsele tõendit ei anta passi saamiseks? Ta soovib õppima minna.” Seepeale vastas külanõukogu esimees pikema jututa: „Tulge peale lõunat külanõukokku, tõendi saate.”

Tõendi sain.

Aasta 1986. Klubi varemed püsivad. Varsti, veidi enne 1990. aastate algust planeeritakse siia mürkkemikaalide matmispaik.

Kes tuleb veel siia ehitama omale kodu või küla? Aga koht on soodne, viljakas, looduse poolest ilus.

Klubi ümbruses kasvab hõre rohi, õigemini purjakas. Palliplatsi kõrval seisab endiselt suur võimas valge akaatsia. Paistab, et seda puud ei ole saadud kuidagi maha võtta, kuigi on proovitud. Mingi masinaga on püütud ringiratast koort alt üles lõigata või saagida, aga lõplikult langetada ei ole teda suudetud, võib-olla seetõttu, et tema ümber on sügavad kraavid. See akaatsia on veel elus. Loodus protestib.

28. juulil 1938, viljakoristuse ajal, olid palliplatsil selle akaatsiapuu all ootel NKVD töötajad, sõjaväelased ja nende abilised, valmis selle küla mehi arreterima ja püsside saatel ära viima.

See kahekümne meetri kõrgune puuhiiglane on näinud palju.

Ta kasvas endise küla keskel. Kõrgelt puu otsast ringi vaadates võis näha kogu küla, mis oli 2,5 km pikk.

Siit oli näha ka mõisnik Stojalovi park ja suur neljanurgeline jalgpalliplats. Suvel toimusid seal mitmesugused külarahva kokkutulekud ja muud üritused. Pühapäeviti käisid inimesed pargi kõrval surnuaias omaste haudu korrastamas.

Kaugemalt paistsid madalad mäed, põllud. Üle sügava kraavi ja tänava oli meie kool.

Ilusa päikesepaistelise ilmaga oli veel palju kaugemalt näha läikivat sinakat Kaukaasia uhkust: kahe sakiga Elbruse mäe tippu.

Siin asuski alates 1923. aastast ilus, armas Kaukaasia eesti küla meie aedadega, majadega, lilledega, vanemate, vanavanemate ja lastega — Uus-Eesti küla.

Praegu, 1986. aastal tundub, nagu ei olekski siin kunagi midagi sellist olnud.

Oleme otsustanud täna kolmekesi — minu onupoeg Ilmar Holm, Ermiine Veber ja mina — kogu küla algusest lõpuni läbi käia, tuletada meelde neid, kes siin varem elasid. Ka siis, kui nende maju enam ei ole.

All küla otsas ei olegi enam ühtegi maja, varemeidki mitte. II tänaval, kus rahvas kunagi enne tööd kogunes — kõrgemal olid veel allikad ja väike mägi —, paistab ainult purjakas. Näeme, et sinna sõidab isekallutaja ja midagi hakatakse peale tõstma. Sealt, kus kunagi olid hooned.

---

² Pikkvanker (vene keeles *линейка*).

Ülespoole minnes, paremal pool endist teed on „longus” katusega maja. Siin elasid Riisikampid. Praegu aga on siin tühjus, midagi ei ole külvatud ega haritud, ainult purjakas.

Lapsena käisin siin sõbrannade Hilda, Elfride ja Lande juures. Siin, tänaval kogunesime õhtuti, laulsime ja mängisime ringmänge.

Nüüd tahaksin sinna maja juurde minna, aga ei saa: maa on kaetud tundmatu teravatipulise padrikuga.

Hoovis oli väike maja, kus elas nende vanaema Peitsu Kai, kuuldavasti Pärnumaalt pärit. Tal oli veel alles Eestist toodud raamatuid ja ajakirju. Külarahvas luges neid, kõik teadsid. Üksvahe elas siin ka minu sõbranna Juline, kui nad alles meie külla tulid. Ta oli tädi Kaie sugulane.

Lapsena saime Julinega tihti kokku, laulsime ja mängisime. Avastasime, et tuleb tööd teha, ka mängudest said tööd. Seisis ämber lubjaga, valasime vett peale, segasime, leidsime maisilehtedest pintsli ja hakkasime Peitsu Kaie maja lupjama. Tabureti töömeestest. Mäletan, et lupjasime kaks seinat, päike kuivatas ära ja siis lupjasime uuesti. Ämber sai peaaegu tühjaks. Samal ajal laulsime laulu, mis meile väga meeldis: „Atamann von Taamargana”.

Oleme jõudnud umbes sellesse kohta, kus võis olla meie maja. Siin ei ole ühtegi tundemärki sellest, et keegi on siin kunagi elanud või üldse midagi ehitanud. Süda hakkab kiiremini lööma, tunnen kodu lähedust. Ma ei suuda seda isegi sõnadega edasi anda, sellest võib aru saada vaid inimene, kes on ise kodu kaotanud.

Kõikjal kasvab hõre, madal orasetaoline rohi akaatsiapõõsaste vahel. Vaatan ringi, kus võiks olla maja ase, kus oli õunaaed, kus olid sirelid, kibuvitsad. Ei ühtegi lille kusagil. Kus oli suveköök vabas õhus puude all? Midagi ei ole enam.

Räägin Ermiinele, kuidas ma kandsin kunagi mäe pealt kotiga seljas raudkive peenarde jaoks ja lubjatasin igal kevadel. Kus nad kõik on?

Lähnen sinnapoole, kus pidi olema sara (laut) loomadele ja kanadele. Kus oli heina koht? Kus oli kelder?

Kui kõndisin kunagi Tšerkesskist tulles mööda seda tänavat alt küla otsast, otse mööda põikteed — kui õnnis tunne see oli, et jõudsin koju. See tee oli eriline: seda käis isa brigaadi juurde oma hobuste — Kimmeli ja Marusja — järele. Ka ema käis siit brigaadi, ta töötas hobustega. Ja hiljem ka mina: karjatasin hobuseid ratsa ja käisin mööda sedasama teed mis vanemad.

Tean, et olen sellel tühjal kohal viimast korda. Korjan kamalusse okkaid valge akaatsia põõsastelt ja viin Eestisse kaasa, et jagada saatusekaaslastele mälestuseks. Lõpuks jääb minule vaid üks okas. Üksainus okas.

Vasakul, kahe krundi vahel kasvas murelipuu suurte ja piklike marjadega, need olid tumepunased ja kõige maitsevamad. Siin lähedal oli ka kirsiaed, viis puud. Mulle meeldis väga kirsse korjata, kui ronisin täitsa latva ja puu kõikus, sealt siis korjasin.

Samas kõrval kasvasid sinised ja Prantsuse ploomid.

Praegu aga purjakas. Puude juured on kõrges hunnikus, tänapäeva tehnika abiga.

See oli meie kodu Uus-Eestis.

Maja hakkasid isa ja ema ehitama 1930. aastal, ema vanemate abiga. Mind toodi siia 1931. aastal, kui käima hakkasin.

Sündisin 1930. aastal oma emapoolsete vanavanemate, Holmide pere saunas. Holmidel olid hobused, lehmad, sead, kanad. Samuti kogu inventar kevadiseks ja sügiseks koristusajaks. — Kolme pere peale oli rehepeksumasin, mida tegelikult kasutas kogu küla. Minu ema Salme Holm, kellest sai 1929. aastal abielludes Sabbo, rääkis, et ta juhtis juba 16aastasena Uus-Eesti külas põllul Holmi-pere traktorit. — Aga nende maja oli kaetud heleda tsinkkatusega ja sellise katusega pered kanti kulakute nimekirja. Holmid tehti 1933. aastal kulakuks ja aeti kodust välja. Vara võeti ära, see, mis oli toas, ja see, mis väljas.

Varem, revolutsiooni ajal, oli juhus, kui minu emapoolne vanaisa Kaarel Holm istus koos vennaga tollases kodukülas Eesti-Maruhhas oma maja hoovis. Nende juurde tuli võõras poiss ja palus tüki leiba. Vanaisa tõi. Poiss oli siis palunud veel ühte tükki, õe jaoks.

Vanaisa oli öelnud: „Too õde siia.”

Poiss tõi.

„Täna sööd selle leiva ära, aga homme?”

Poiss vastanud: „Kerjame õega.”

Siis öelnud vanaisa oma vennale: „Sina võta tüdruk, sul on Oskar väike, tahab hoidmist. Poisi võtan enda juurde, mul on juba kolm poissi, mahub üks veel.”

Poisi nimi oli Miša, tüdruku nimi Vera.

Nad elasid Eesti-Maruhhas mitu aastat. Kui Miša oli 16aastaseks saamas, oli vanaisa öelnud: „Kui oled nõus, ma lapsendan su. Kui abiellud, saad kaasavara nagu mu enda lapsed.”

Miša vastas: „Pean otsima üles oma vanemad, kas nad on veel elus.” Sel ajal, eriti kassakate külades, suri rahvast nälga nagu loogu.

Poiss läks koos õega vanemaid otsima. Kuu aja pärast tuli ta oma isaga, nad tõid tänutäheks vankriga suure vaadi veini.

Hiljem, kulakuks tegemise ajal esitati selle eest süüdistus, et Holmide perekond on kasutanud eelmises elukohas, Eesti-Maruhhas võõrast tööjõudu.

Minu vanavanemad Kaarel ja Leena Maria Holm (sündinud Kiitam) koos poeg Adolfi ja tütre, minu ema Salme Rosaliega 1912. aastal. Siis elasid nad veel Eesti-Maruhhas. Kaarel oli sündinud Kaukaasias, Leena Eestis Viru-Nigula kihelkonnas.

Meenub, et leidsin kunagi pööningult väikesest kohvrast vanaema pulmariietuse.

Must pikk seelik tundus tafti sarnane ja rukkilillesinine pluus oli peenvillasest riidest. Rinna ees oli kuni taljeni gofreeritud peen käsitöö, ees väike vöö. Varrukad olid õlast puhvis, alt kitsad.

Siiani kahetsen, et õmblesin vanaema pluusist endale pluusi, seelikust ja pluusi tükidest kleidi. Käisin siis kuuendas klassis.

Silme ette tuleb see, kuidas vanaema Leena luges pühapäeva hommikul köögis laua taga Piiblit ja kiriku lauluraamatuid.

Ta oli väga armas ja heatahtliku iseloomuga. Kui tulid minu sõbrannad, pakkus ta köögis alati midagi süüa. Ta suri varakult, kõigest 54aastaselt. Vanaisa Kaarel ei olnud sel ajal kodus, ta oli pidanud lahkuma Gori linna lähedale metsatöödele, muidu oleks ta arreteeritud kui kulak. Minu isa Albert Sabbo aga oli koos Turu Martiniga vanglas, väljamõeldud süüdistuse alusel.

Nad viisid kahe vankriga veskisse nisu. Neile öeldi: olete noored, hakkate tööle veski sees, teised kohalikud aga veavad teie vankritega nisu teisest hoidlast.

Õhtul oli kontroll ja eesti meeste vankri põhjast leiti nisu. Tuli süüdistus: katse varastada riigi vilja. Mehed öelnud küll, et töötasime hoopis veskis, mitte oma hobuste peal, aga jutt jäi lühikeseks. Armaviirus³ oli kohus, neile määrati kolm aastat vabadusekaotust riigi vara omastamise katse eest. Töötasid Kaug-Idas oma aja ära ja vabastati 1935. aastal.

Minu Holmi-poolsed onud Robert ja Ilmar õppisid sel ajal rajooni keskusel, onu Artur aga oli vene külas õpetaja. Kui kõik laupäeva õhtul koju tulid, oli mõnus olla. Aga seda ei juhtunud väga tihti.

Hiljem õppis onu Robert Taganrogi linnas meditsiini ja suunati peale lõpetamist tööle vene külasse.

Korraks veel ärkavad siin, minu kunagise kodukolde juures ellu mu vanemad, onud, vanaema ja vanaisa.

Kui isa enne tööd hobustega — Kimmel ja Marusja — koju tuli, sidus ta nad valge akaatsia külge, mille okste vahele oli pandud hobuseraud, õnne sümbol perele ja majale.

Selles kohas ei ole isegi mitte kändu, kõik on välja juuritud.

Seda, mis tegelikult juhtus minu isa, vanaisa, onude ja teiste meie küla meestega, sain teada alles aastakümneid hiljem.

Akaatsiavõsa aga on ümberringi palju. Seda jätkub aastakümneteks või sajanditekski ja siis saab siin olema valge akaatsia mets. Kohati sirelid. Võib-olla ka mõni kibuvitsapõõsas, kuigi neid praegu küll näha ei ole. Kujutan ette, kui palju saab siin olema mesilasi ja linde, loomulikult Kaukaasia mägikotkaid. Ja hunte, võib-olla ka kährikkoeri ja jäneseid.

Meie naabruses elas minu onu Adolf Holm oma perega.

Pere oli tädi Aurelia (sündinud Albok), tütar Linda ja poeg Ilmar, kellega siin seisma. Nende maja ei olnud veel lõplikult valmis ehitatud. Planeeritud oli kaks tuba ja köök. Katus pidi tulema hele, tsingist, aga vahest sellepärast, et ehitus oli veel pooleli, neid kulakuks ei tehtud.

Maja varemeid ei ole näha.

Neil kasvasid magusad mirabell-ploomid.

Praegu on ümberringi põõsad ja purjakas.

Edasi oli perekond Turu: Jakob, Maali ja nende poeg Arnold.

Mäletan: sõjaaeg, läbi küla liikus rumeenlaste väeosa vankritega. Nad otsisid julgelt hobuseid. Köögiaknast oli hästi näha, kuidas Arnold koos sõbraga hobuseid loomalaudas peidab, et neid säästa. Nii oli külas jaotatud. Tulid rumeenlased, ajasid hobu-

---

³ Armaviri linn.

sed hoovi, aga kuna hobustel valjaid peas ei olnud, tulid nad tund aega hiljem koju tagasi.

Järgmises majas elasid enne 1938. aastat Mart Mühlhausen ja Robert Kitsel, veel edasi Mari Jakobson oma laste Salme, Aleksandri ja Johannesega.

Nüüd ümberringi põõsad ja purjakas.

Nende kõrval elas Liisa Reinfeld. Siin pääseme ka hoovi. Endise maja otsas kasvab veel suur kastanipuu. Murelid puu otsas punetavad, sööme neid ja korjame suurde kobrulehte, mis kasvab siinsamas. Ka siidimarjapuu marjad on valmis. Sööme neid ja puhkame.

Hoovidest oleme juba enne korjanud mõned kollase lillia õied, et need surnuaeda viia.

Näha on järgmise maja varemed.

Selles hoovis oli alati palju lilli. Lillepeenrad olid ääristatud kividega ja kevadel lubjatatud. Perenaine Maali Ront (sündinud Vingissaar) elas siin oma kahe pojaga. Ta käis alati hoovis ringi valge põlle ja pika seelikuga. Kui nägi, et tütarlapsed lähevad mööda, kutsus: „Kui tagasi tulete, ärge unustage, tulge sisse, teen teile lillekimbud.“

Ta oli alati lõbusas tujus, mäletan tema nägu ja naeratust.

Ermiine soovis väga sellesse hoovi pääseda, aga ei õnnestu. Liiga tihe padrik.

Sellest majast oli pool kirikuks tehtud. Jõulude ajal oli siin palju rahvast koos lastega. Kuusepuu oli kaunistatud õunte, kommide ja läikivate omatehtud asjakestega. Mina käisin siin jõuluõhtul Maria Albokiga, minu vanaema siis enam ei olnud. Ei mäleta, kas ema ka käis, rohkem käisid vanad inimesed lastega.

Selle maja hoovis oli ka saun ja sauna esikus suur katel, kus valmistati juustu.

Naabruses elas perekond Kull.

Perenaine oli Maria, neil oli tütar ja kaks poega, Ilmar ja Sass. Ilmar mängis pasuna-kooris ja suri noorelt.

Edasi oli Albert Jaakuse pere.

Alberti naine oli Salme, sündinud Kiitam. Neil olid tütar ja poeg.

Salme vennad Martin ja Johannes Kiitam töötasid linnas õpetajatena. Nende isa Gustav oli tehtud kulakuks juba 1929. aastal, temalt võeti kõik: maja, see, mis oli sees, ja see, mis väljas, ka loomad. Gustav ei pidanud olukorrale vastu ja suri samal aastal. Tema ehitatud majas aga pesitses külanõukogu sellest aastast kuni küla lõpuni.

28. juulil 1938 said Martin ja Johannes aru, et nähtavasti tuleb arreterimine. Autod olid kooli juures ja võõrad inimesed Raadiku väravas. Poisid võtsid kiiruga jalgrattad ja sõitsid külast minema. Isegi õega ei jätnud nad hüvasti. Teel nägid nad eesti naisi koormaga mööda sõitmas ja hüüdsid: „Naised, elage hästi, meie sõidame ära!“

Martin rääkis seda kõike mulle palju aastaid hiljem, kui õde Salmel Eestis külas käis.

Siin edasi elas Oja Alvin oma perega.

Tütar Salme, minu kooliõde meenutas, et isa läks koosolekule, tagasi enam ei tulnud.

Järgmises majas elas Oja Maria lapselapsega ja tema emaga.

Lapselapse isa oli Imant Oja, kes pärast 1938. aastat koju tagasi ei jõudnud. Tema vend Vidrik, õieti Friedrich oli meremees, 2. järgu kapten, väga sõbralik inimene, elas Sevastopolis. Nad olid minu emaga ühevanused. Igal aastal käis ta oma ema vaatamas, ka Eestis. Kirjutas harva. Viimane kiri on mul alles, kus ta mind tänab. See perekond oli meile lähedane, Vidriku ema oli minu vanaisa Kaarel Holmi õde.

Praegu elab siin Marta Ront.

Paremal Maria Oja (sündinud Holm) lapselaps Arnoldiga, vasakul Imant Oja ja tema naine Minni oma maja ees. 1930. aastad.

Sellesse majja, kus elas Arnold Oja oma ema Minni (sündinud Soobik) ja vanaema Mariaga, olime jõulude ajal, 25. detsembril alati kutsutud Arnoldi sünnipäevale — mina ema Salmega ja Endel Holm oma ema Loviisega. Sel päeval küpsetati Ojade juures suur kollane keeks, mille tainasse oli klopitud palju mune.

*Peale õhtusööki jäid vanemad kööki laua taha juttu puhuma. Meie — Arno, Endel ja mina — läksime suurde tuppa, kus oli kuusk. Mina istusin diivanil, tooli peal oli filmiaparatuur. Ekraan oli kinnitatud kummuti külge. Kummuti peal olid kaks ilusat vaasi ja vanaaegne suur värviline lamp. Peale sõda kodus vanaema selles toas kangastelgedel kangast ja peenvillasest lõngast rätikuid. Minu ema ketras valget angoo-
ra jänese villa rättidele sisse.*

Üks selline rätt on mul veel alles, Kaukaasiast toodud kui reliikvia, ema ja tädi Maria töö.

Praegu on Marta selles majas viimaseid päevi. Tema loal käin läbi kõik toad, köögi ja eesruumi. Korraaks tuleb kõik silme ette nii nagu siis, kui siin elas veel Oja pere.

Kuidas me keetsime Arnoldi vanaemaga murelitest ja ploomidest keedist, kui siin varem külas käisin.

Nüüd on kõik võõras. Hoovis ei ole enam sauna ega mesilaste majakest. Alles on veel kaks vana õunapuud, teised puud on nooremad.

„Kuhu ma peaksin elama minema?“ küsib Marta minult. Kas Eesti, poja poole, või Stavropoli, ka poja juurde? „Eesti,“ ütlen.

Hiljem kuulen, et poeg sõitis Stavropolist ja viis ema enda juurde. Ta oli ehitanud oma maja juurde hoovi väikese maja.

Marta maja ees on suur lillepeenar, palju lilli ja ilusad. Marta nägi, et meil on surnuaeda viimiseks lilli korjatud, ja pakub nüüd enda peenralt juurde.

Arvan, et need kollased liiliad õitsevad siin, Uus-Eesti põõsaste vahel ka tulevikus.

Järgmine maja oli Kiitami Jüri ehitatud.

Jüri oli meie küla kõige pikem mees ja väga tugev, kuid keerulise ja mureliku saatusega alates noorusest kuni elu lõpuni, ja tema surm ei olnud inimese moodi. Ta oli Krasnodaris esimene ohver, kes ülekuulamisel enne kohut poolsurnuks peksti ja siis teiste juuresolekul lubjakustutusauku visati. Kohtusse mehi endid tegelikult ei kutsutudki. Nii rääkis seda pealt näinud Valter Org, üks kahest mehest, kes üldse kunagi tagasi tulid. Mis teistest meestest sai, Valter ei teadnud.

Dokumentides on millegipärast mitte Jüri, vaid „Juli“.

Edasi, Friedrich Kiitami perekond, siis Jakobsonid.

Albert Jakobson pärast 1938. aastat koju ei jõudnud. Tema vend Aleksander Jakobson oli lendur, tugeva iseloomuga inimene. Noort lendurit tuldi 1937. aastal Rostovis arreteerima, aga sõbrad töö juures jõudsid hoiatada. Aleksander hüppas üle aia ja kadus. Elas paar-kolm päeva sõprade ja tuttavate juures, siis sõitis koju ja töötas kolhoosis. Hiljem oli sõjas, 1951 arreteeriti uuesti, kuid pääses taas ja töötas lõpuks aastaid suure lennujaama ülemana Aserbaidžaanis.

Siin kõrval, nurga peal oli küla koolimaja, kus kõik lapsed õppisid 1938. aastani eesti keeles. Õpetajad arreteeriti märtsis, kui nad olid Otradnas⁴ konverentsil. Sellest ajast tuli lastel õppida vene keeles ja nii jäigi.

Koolipoisid olid elavad ja uudishimulikud, otsisid tegevust. Nad leidsid kooli kuurist, kuhu varuti talveks küttematerjal, veel kastides eestikeelseid raamatuid. Need raamatud olid saadetud varem meie, 1938. aasta esimese klassi jaoks. „Kuke aabitsa“ kaanel oli ilus suur värviline kukk. Kõik meie klassi lapsed nägid neid aabitsaid, aga pettumus oli suur, kui nende asemel jagati meile koolis vanad venekeelsed „Букварь“-id. Hiljem eestikeelseid aabitsaid kuuris enam ei olnud.

Minul olid kodus olemas nii „Букварь“ kui ka „Kuke aabits“, sest onud olid õpetajad ja olid juba varem mujalt toonud. Lugada ma neid oskasin, tähti tundsin, kuid venekeelsest aabitsast aru ei saanud. Külal oli ju olnud ainult eesti keel.

Meie külas elanud Linda Raadik oli pärit Abhaasiast Ülem-Linda eesti külast. Seal, Ülem-Lindas nägi ta, kuidas eestikeelsed raamatud ära korjati ja klubihoone ees põletati. Mina Uus-Eestis raamatute põletamist ei näinud, kuid eestikeelsed raamatud korjati ära ka meie külast. Osad ei andnud kõiki raamatuid ära ja jätsid mõne alles. Meie peres ei jäänud ühtegi eestikeelset raamatut peale Piibli, aga lõpuks kadus ka see. Võib-olla peideti hirmuga kuhugi. Meie juurde keelatud raamatuid otsima ei tulnud, aga mõnes kodus käidi.

Minu esimene õpetaja oli eestlane, Rosalie Jüri tütar — meil tuli nimetada teda vene keeles: Розали Юрьевна. Ta oli range ja ei lubanud tunnis ega isegi vahetunnis eesti keeles rääkida. Mäletan, et istusin tunnis käed risti pingi peal, ei rääkinud, olin vait.

Siis tuli kahe kuu pärast õpetaja Jekaterina Ivanovna, samuti ajutiseks. Sõbralik ja ilus õpetaja oli. Aga meie temast aru ei saanud ja temaga rääkida ei osanud. Üks

---

⁴ Rajoonikeskus Otradnaja staniitsa.

lause, mis mulle meelde jäi, oli „Что за безобразие!”⁵ Otsustasin ema käest küsida, mida see tähendab. Ema aga pahandas, et ma ei kuula õpetaja sõna, müran koolis. Peale seda ei küsinud ma emalt enam midagi.

Siis tuli jälle uus õpetaja, Kirill Kirillovitš. Ka tema ei saanud aru eesti keelest, meie vene keelest. Kutsusime teda Kir Kirovitšiks, ta ei olnud sellepärast pahane. Tal oli nähtavasti meist kahju ja ta hakkas ise koos meiega eesti keelt õppima. Austasime teda väga. Et meiega suhelda, mõtles ta välja igasuguseid mänge. Üks sõjamäng on meelde jäänud: meil olid selja peal numbrid. Sõda toimus katavallides⁶ — nii kutsuti meil kumeraid künkaid. Seal oli lambafarm, mille katusele selles mängus ronisime.

Mul on alles ka foto, mille tegi meie klassist ja endast Kir Kirovitš ise. Ta võeti sõjaväkke ja hukkus Teises maailmasõjas, foto aga ilmutas tema vend peale sõda. Hiljem, juba Tallinnas pakkus üks naine meie küla lähedal asunud Livonia eesti külast seda fotot minu sõbrannale Julinele. Juline küsis, mis see foto maksab. Naine oli öelnud: „Anna palun oma pärlid, mis sul kaelas on.” Nii sai Juline foto endale. Hiljem paljundasime ja jagasime klassikaaslastele. Sellel fotol istub Kirill Kirillovitš meie keskel: esimene klass Uus-Eesti küla koolis. Saatuslikul aastal 1938.

Ülemises reas (vasakult, varasemaga võrreldes täpsustatud): Lidia Turov, Irlanda Kevvai, Juline Voblenkova, Leonora Miilits, Ermiine Vatter, Ferida Jaakus, Hilda Sabbo ja Augustine Kevvai.

Keskises reas: Hilda Kitsel, Augustine Põld, Salme Oja, Endel Holm, õpetaja Kirill Kirillovitš, Tamara Lõhmus, Elfride Riisikamp, Rosilde Kiitam, Arnold Oja.

Põrandal istuvad: Leo Koppel, Ilmar Põld, Osvald Vares, Einald Henno.

⁵ „Mis korralagedus see on!”

⁶ Vene keeles, täpsemalt Kubanimaa (praeguse Krasnodari krai) murdes *катавалы* — kumerad, puudeta ja põlluta künkad või nõlvad või niisugune künklik maastik, mida vahel kasutati karja- või heinamaana.

Emma sai minu koolimurest aru ja otsustas saata mu suveks onu Roberti juurde Petrovskoje vene külla. Onu töötas seal velskrina. Suve jooksul nägin selles külas palju, mul oli seal mitu sõbrannat. Olime päevad läbi koos ja käisime igal pool. Õppisin järjest uusi venekeelseid sõnu, algul ka ebatsensuurseid — taipasin seda siis, kui onu õhtuti kontrollis ja oma noore abikaasaga kõhtu kinni hoides naeris. Nii õppisin ühe suvega vene keeles suhtlema.

Kooli juurest otse surnuaeda ei saa, siin ei ole enam teerada.

Möödume vana Raadiku majast. Hiljem elasid siin tema tütrede. Jutustan Ermiinele ja Ilmarile, kuidas vanapapi Hindrek Raadik Moskvas Kremli käis.

Kui võimalus tekkis, otsustas Pärnumaal sündinud ja nooruses Kaukaasiasse rännanud Raadik uuesti sünnimaal ära käia. Papil olid julged sõbralikud silmad ja pikk habe, piibus suitsetas ta omakasvatatud tubakat. Käis alati kepiga, ka seekord oli see tal kaasas.

Tagasiteel Moskvasse jõudes otsustas ta minna Kremli.

Noorpõlvest tundis ta NSV Liidu Ülemnõukogu presiidiumi esimeest Mihhail Kalininit. Nad olid kunagi ammu Sotši linnas sõbrad olnud, ta oli Kalininile isegi raha laenanud. Raha Raadik siiski tagasi küsima ei läinud, vaid tahtis uurida oma 1938. aastal arreteeritud ja kadunud poegade saatust.

Ta pääseski Kremli ooteruumi, kuid Kalinin papit vastu ei võtnud. Oli üks teine viisakas mees, kes ta oma kabinetis kutsus. Raadik rääkis mure südamele ära ja sai ka vastuse: „Arvestame teie soovi. Nüüd aga lähme, ma saadan teid, muidu eksite meie ruumides ära. Sõitke koju ja ärge enam tagasi tulge, muidu jõuate sinna, kus on teie pojad.”

Vana Raadik sõitis tagasi Kaukaasiasse. Kremli käigust ta esialgu kellelegi ei rääkinud, alles palju hiljem tütardele. Külas teati seda lugu, ka mina olin kuulnud, kuid ei olnud kindel, kas see ikka nii oli. Aga kui Raadiku tütar Liisa kaks kuud enne oma surma mulle sellesama loo rääkis, ma uskusin.

Seesama Raadiku Liisa, kes 1938. aasta 28. juuli öösel tõi koju mu isa vankri Kimmeli ja Marusjaga, kui isa voorist tulles koduteel auto peale käsutati ja arreteeriti. Isaga koos, teise vankriga oli Kaarel Soobik. Tema hobused ja vankri tõi koju üks Siberist pärit naine, kes oli elanud meie külas 1937. aastast. Ka Siberis olid sel rahutul ajal arreteerimised, rahvas liikus kuhu keegi.

Mäletan siiani kõiki arreteeritud meie küla inimesi ja seda, kes kus töötas või õppis. Meenutame neid läbi küla kõndides. Kõike seda on võimatu paberile panna.

Korjame endistest hoovidest veel mõned lilled.

Külanõukogu kõrval elasid kunagi Vatterid. Siin ei ole ümberringi enam midagi.

Ainult Ermiine abikaasa Aleksei on niitnud endise tee peale vikatiga raja, et oleks kergem surnuaeda minna.

Tõuseme mäele, kus olid kunagi Stojalovi mõisa park ja hooned. Sellest ei ole järel midagi peale purjakate ja võsastiku, mis on kasvanud ka jalgpalliplatsi murule. Ei ole enam parki ega palliplatsi.

Siin nurgas, Usossi⁷ pool, oli laste suvelaager.

1938. aasta 29. juuli varahommikul tulin siia, laagrisse ärevate teadetega: „Miralda, tule koju . . . Isad on arreteeritud!” Olin siis ise kaheksa-aastane. Järgnenud kohutav pilt ei kustu minu mälust kunagi. Lapsed jooksid mäest alla, kes öösärgis, kes aluspükstes, nii poisid kui ka tüdrukud nuttes. Kellel käes padi, kellel vatitekk, jooksid nad küla ja kodu poole.

Mul on raske sellest kirjutada, kuid ma ei suuda vaikida.

Jõuame surnuaeda. See on siinsamas kõrval.

Käime läbi kõik teerajad, paneme lilled. Meenutame. Loeme ristilt või kivilt, kes on siia maetud.

Ermiine teab kõiki haudu, Ilmar vähem, mina neid, kes on maetud siia enne 1952. aastat.

Näen oma onutütre Ella hauda. Selle ümber on aed, lilled õitsevad. Ta suri väga vara.

Kui mina õppisin Tšerkesskis meditsiini, käis minu onu Arnold Sabbo tütar Ella seal keskkoolis, hiljem õppis ka tema seal meditsiini.

Olin teisel kursusel, kui ta 1949. aastal Tšerkesskis haigestus. Kõht valutas. Mulle tundus, et on äge pimesoolepõletik. Kutsusin kiirabi, arst arvas, et ei ole. Õhtul aga valu suurenes. Ütlesin Ellale: „Lähme haigla, saad ise tulla?” Ta oli nõus, transporti ei olnud kusagilt võtta. Läksime jala, minna oli umbes kilomeeter. Haiglas pani kirurg ta kohe opilauale.

Kirurg Žukov oli minu õpetaja ja lubas mul olla operatsiooni juures. Pimesool oligi juba lõhkenud. Juhtum oli raske, Ella põdes kuu aega. Olin väga mures, kuid noor organism pidas vastu.

Hiljem töötas Ella meie külas velskrina. Ta oli heatahtlik ja ilus tüdruk, sõbralik, tõeline meedik, kes inimesi mõistis.

Kuid on haigusi, millest inimene ei parane ja ravi ei ole. Ella lahkus noorelt 1967. aastal. Tema lapsed olid alles väikesed. Nad kasvasid üles oma toreda isa ja tädiga.

Kaks hauda — minu Sabbo-vanaema ja -vanaisa omad — paistavad kaugele. Kummagi haua peal kasvab pojengipõõsas, mille istutas tädi Maria, kui mina olin juba Eestisse lahkunud.

Minu emaema Leena Holmi haul on metallist ristiga mälestussammas. Tunnen selle kohe ära onu Roberti jutu järgi. Ta tegi selle 1980. aastatel oma ema mälestuseks, tõi autoga Krasnodari lähistelt ja paigutas kohale.

Minu emaisa Kaarel Holm aga on Krasnodaris, nimetus ühishauas koos oma pojaga, vendadega ja teiste meie küla meestega, kes arreteeriti 28. juulil 1938.

Puhake rahus. Meie mäletame ja ei unusta teid.

Tuleme kalmistult tagasi endisele tänavale, millest on järel vaid jalgrada. Nii ruttu!

Mäletan, et suure tee ääres kraavides jooksis vihmaga vesi, kus me lapsepõlves paterdasime, peaasi, et saaks vees sulistada.

---

⁷ УЗОС (Урупская Зоотехническая Станция) ehk Urupi zootehnikajaam Otradnaja staniitsa lähistel. „Usoss” asus Urupi ääres mäe peal, ühe mõisniku kunagistel maalidel, sinna tekkis suurem asula ja sovhoosi keskus.

Minu isapoolse vanaisa Tõnis Sabbo maja, kus elas oma nooruses ka minu isa, seisab veel. Seal elab üks venelanna. Ta on selle talve siin ja lahkub järgmisel kevadel.

Majja sisenedes tunnen sedasama mahorkalõhna, mis oli siin vanaisa aegadel.

Ta ise külvas ja kasvatas sauna taga õunaaias.

Köögi akna all kasvavad noored Prantsuse ploomipuud, mis on võrsunud kunagistest puudest.

Need Prantsuse ploomid olid omapärased. Puud olid sirged, kuid mitte eriti kõrged. Ploomid olid suured ja magusad, ühelt poolt roosad.

Üks mu tuttav tõi neid istikuid isegi Eestisse ja need kasvavad tal praegu suvilas.

Õunaaeda ei ole enam. Mitte ühtegi puud.

Kunagi kasvas siin palju sorte: suuri, väikesi, valgeid ja punaseid. Olid ka pirnid ja võimas siidimarjapuu. Selle puu oli istutanud minu isa, kui ta veel poissmees oli. Sel ajal, mida mina mäletan, oli see puu juba kõrge ja jäme, laiade okstega. Marju oli palju juba varakevadest peale: see puu ei õitsenudki, vaid talle tulid kohe külge väikesed rohelised marjad. Siis läksid need heledaks, roosaks, lõpuks punaseks ja mustaks. Neid jätkus kõigile, kes aga soovisid. Kanadki käisid puu all marjul. Kui olin veel väike, pani vanaisa puu alla tekid, ronis ise puu otsa ja raputas. Et nii on parem korjata. Lastel olid suud ja käed nendest marjadest alatasa sinised, aga kui õunu süüa ja käsi hõõruda, tegi õunte mahl käed ja suu puhtaks.

Seda siidimarjapuud enam ei ole.

Ta oli ikka võimas.

Hoov on lage, mitte ühtegi hoonet.

Varem oli siin laut lehmadele, seale, lammastele ja kanadele, suveköök ja saun. Suur kõrge katusega kelder.

Majas oli suur esik ja suur veranda; esikus kaks akent, suur nisukast, mitu riiulit. Väike magamistuba ühe aknaga. Suur köök truubi ja praeahjuga.

Suures toas olid kummut, voodid, diivan, kolm akent, uks verandale. Vasakul pool nurgas oli kaunistustega varn, kus rippusid mandoliin (mida nimetati „kulbiks”), balalaika ja viiul, all tooli peal lõõtspill. Minu isa ja tema vennad Tõnis, August ja Arnold Sabbo armastasid muusikat.

Mäletan, kui vanaema ja ema olid haiged, tüüfuses. Mind saadeti vanaisa juurde, et ma haigeks ei jääks. See oli talvel, olin siis nelja ja poole aastane. Vanaisa juures elasid kaks sugulast, tütarlapsed Banatovist, mis oli samuti eesti küla, Uus-Eesti naaberküla. Nad olid tulnud õmbluskursustele. Õhtuti tantsisid nad ja mängisid pilli.

Kui ka minu onud laupäeval Otradnast koju tulid, käisime pühapäeval katavallides kelguga mäest alla sõitmas. See oli ilus aeg. Päeva lõpuks olid mul jalad, sukad, kindad ja muud riided kõik märjad. Vanaisa kuivatas neid ahju juures, praeahjus oli ta aga teinud sooja punši, mille pidin ära jooma, et haigeks ei jääks.

Kui suuremaks kasvasin, palusin vanaisa, et ta annaks viiuli mulle. Tahtsin väga mängida. Ei mäleta, kas kellelgi teisel külas üldse viiulit oli.

Vanaisa vastas: „Aga mis ma ütlen, kui poisid koju tulevad?”

Kuid poisid ei tulnud. Nad olid arreteeritud ja viidud Krasnodari. Nüüd on nad rehabiliteeritud. Postuumselt.

Sõjaajal, kui olin üksi kodus, käis Sabbo-vanaisa mind nädala sees vaatamas.

Minu vanaisa Tõnis Sabbo

Kui ma 1952. aastal Eestisse sõitsin, tuli ta mind saatma. Oli augustikuu lõpp, soe. Tuppa ta ei tulnud. Andis 5 rubla teele kaasa, soovis head reisi ja et mul Eestis hästi läheks. Poegi tal siis enam ei olnud. Hea, et ta ei teadnud, et nad on maha lastud.

Vanaisa, kes oli sündinud Põltsamaa kihelkonnas ja rännanud koos vanematega 12aastasena Kaukaasiasse, suri Uus-Eesti külas 96aastaselt. Ta elas koos poja Arnold Sabbo perega: minia Liina ja pojatütre Ellaga. Vanaisa tütar Maria — minu tädi, kes teda hooldas —, elas nende lähedal.

Kui olime juba Eestis, rääkis ema mulle järgmise loo. Vanaisa Tõnis oma perega elas enne Uus-Eestisse tulekut Sorikülas.⁸ See oli Kaukaasia eesti küla Karatšai-Tšerkessias, minu emapoolsete vanavanemate koduküla Eesti-Maruhha lähedal. Kui Eesti Vabariik sõlmis 1920. aastal Venemaaga Tartu rahulepingu, läks vanaisa vanim poeg, kelle nimi oli samuti Tõnis Sabbo, Stavropoli kubermangu Allmäe eesti külla elama, minu isa Albert järgnes talle veidi hiljem. Nende eesmärk oli jõuda Eestisse. Allmäe küla lähedal oli raudtee ja Nevinnomõsskaja raudteejaam. Nad lootsid, et sealt on paremad võimalused rongi peale saada.

Mõlemad vennad taotlesid optantidena Eesti Vabariigi kodakondsust ja tunnistati Eesti kodanikeks. Esialgu ühtegi rongi Eestisse ei läinud, muud võimalust sealtkan-dist Eestisse jõuda aga ei olnud. Alles mitmete kuude pärast pidi tulema rong. Isa ja onu Tõnis läksid kohvritega raudteejaama, et lõpuks minema saada. Rong tuli, kuid sõitis Nevinnomõsskaja jaamast peatumata mööda. Nii jäi isal ja onul Eestisse sõit-mata, hiljem aga ei olnud see enam võimalik.

---

⁸ Sori tähendab Kaukaasia eestlaste keelepruugis (eriti hooajaliselt tekkivat ja kaduvat) oja või jõge. Arvatavasti on see sõna pärit Tartumaalt, kus see tähendas murdekeeles „oja riba”.

EESTI VABARIIK
VÄLISMINISTEERIUM

Kontroll-opteerimise komisjon *26668.*
Moskva osakond

16. K. 1920.

№ *10598.*

Kodakondsusse vastu võetud:

Perekonna nimi *Sabba*
Nimi *Albert*
Isanimi *Tonio*
Elukoht ja posti adress *Kycco-Kgodo-
Murek. Rybauch. osk.*
Vanadus *19a.* ühes naise
ja lastega
Hingekirjas *Pajusi r.
Wiljandi maak*
Tõendavad dokumendid *Komisj
yoscmob. N 1993.*

Sekretär

Minu isa Albert Sabbo Eesti kodakondsuse tunnistuse üks pool, mis on Rahvusarhiivis säilinud. Tunnistusel endal ühtegi kodakondsuse saamise lisatingimust kirjas ei olnud, kuid 21. sajandil kinnitab Eesti riik, et mu isa ei ole kunagi olnud Eesti kodanik, sest see tunnistus olevat olnud tinglik ja ei tõendanud tegelikult Eesti kodakondsust.

Isa arreteeriti 18 aastat hiljem süüdistatuna koostöös Eesti Vabariigiga. Esitati fabritseeritud süüdistus, nagu oleks ta kuulunud terroristlikku Eesti diversiooni-spiooniorganisatsiooni. Mingit sellist organisatsiooni ei olnud meie külas olemas, aga kunagiste optantide nimed olid Nõukogude riigile muidugi teada.

Eesti kodakondsuse tunnistuse said ka minu Holmi-vanaisa ja -vanaema ning ema Salme. Peale selle anti nende perele 27. jaanuaril 1921 välja Eesti välispass nr. 7163, kuid tänase Eesti riigi sõnul ei tõendanud ka see välispass, et nad olid Eesti kodanikud.

Eestisse tulime 1952. aastal koos Ermiine Hennoga. Rong oli puupüsti täis. Ermiine sai ühte vagunisse, mina vaevu teise.

Olen hiljem mõelnud, mida võis tunda isa Eesti-rongist maha jäädes. Võib-olla läks just see talle maksma elu. Mina jõudsin lõpuks rongi peale ja sain teoks teha selle, mida isal ei olnud võimalik: tulla tagasi kodumaale.

Palun perenaist, kes siin elab, kas ta lubab mul pööningule vaadata. Õigupoolest olen seal varem vaid korra käinud.

Oli sõjaaeg, olin 11- või 12aastane. Vanaisa ütles, et läheksin pööningule: „Vaata, seal on kaks kasti. Ühes on paberid, teises raamatud. Vali omale kirjutamise jaoks.” (Sõja ajal, kui oli paberist puudus, kirjutasime raamatutesse ridade vahele.)

Läksin ja valisin ühe paksu venekeelse raamatu, kus oli palju tühje kohti. See oli vist geomeetria või algebra õpik, paljude joonistega. Kui sellega koju tulin, ütles onu Ilmari sõber Soobiku Ilmar: „Anna see raamat mulle, toon sulle vihiku.” Ja töigi.

Et Marta Miilits on kõik pööningult ära viinud, on seal praegu vaid tühjus ja tolm.

Õhtupoole võtame Ermiinega labida ja läheme Liivamäele. Seal kaevame punaste ja kollaste lillede juuri. Toon nad Tallinna ja palun ühe punase ja ühe kollase juure botaanikaaias kasvama panna, meie Uus-Eesti küla mälestuseks. Aastaid hiljem viin ühe taime Pärnamäele, kuhu oleme selleks ajaks püstitanud meie küla inimeste mälestussamba „Võimu ohvritele”.

Kui lillede juured on kaevatud, istume Liivamäe otsa, et viimast korda ringi vaadata. Siit on näha kaks sügavat kraavi läikiva veega ja sooja veejärv, mis tekkis maalihke tagajärjel.

Siin, katavallidel oli alati palju lilli. Käisime neid korjamas eriti aprillis ja mais, kui neid oli väga palju erinevaid: lumikellukesed, märtsikellukesed, hüatsindid, kaunikesed punased ja kollased kevadadoonised.

Nendest tehakse südamerohu, eriti just kollastest.

Käisime siin, kui oli vaja, lõunati lehma lüpsmas.

Meenub üks päev Arnold Ojaga.

Tulime turult, olime saanud või varakult müüdnud. Arnold pakkus, et läheme koju teist teed, Liivamäe juurest ringiga ja vaatame, kas linnupesades on pojad juba koonunud.

Olin nõus. Äkki märkasime, et küla poolt Otradna poole longivad teisel pool kraave kaks hunti. Jäime seisma, saab mis saab. Hundid üle kraavide ei tulnud, vaatasid meie poole ja läksid edasi, nad ei olnud meist huvitatud. Aga hirmul olime küll.

Liikusime edasi, vastu tuli veel rebane ja kaks jänest. Lõpuks jõudsime Liivamäeni. Puhkasime, vaatasime linnupoegi, aga ei puudutanud. Olime õnnelikud, et põnev teekond on läbi.

Istume Ermiinega edasi. See on viimane kord, hüvastijätt katavalliküngastega.

Pärast Liivamäe oleme Ermiine juures. Tema abikaasa on sauna valmis kütnud. Ilmar ja Aleksei käivad enne, siis mina Ermiinega. Vihtleme palju, vahva saun. Oleme enne sauna pirukad ja salatid valmis teinud ning laua katnud. Usossist jõuab meie juurde ka Ermiine vend Voldemar Veber oma naisega.

On ilus õhtu. Suure puu all on kaetud laual tuttav lõunamaine toit, nagu Kaukaasias ikka. Aga valgustus on erinev, vähemalt minu jaoks. Puu otsas on mitu elektripirni, mis valgustavad juulikuu ööd, meie viimast selles külas. Istume veel kaua.

Ermiine maja kõrval paistavad varemed.

Selle maja ehitas Anton Henno 1933. aastal. Siis tehti ta kulakuks.

Kunagi oli selles majas kodu, ilus elu. Hiljem oli siin medpunkt, kus töötas minu onutütar Ella.

Nüüd istun lõhnutud trepipakul, eelviimasel päeval. Eesti küla kurb lugu on saamas lõplikult minevikuks.

Ermiine ja Aleksei maja läheb lammutamisele. Neil on uus kodu juba ostetud, Usossis, kus elavad Ermiine ema ja vend perega.

Minul on sellest majast ja aiast kahju. Viis tuba, suur klaasist veranda, hoovis suveköök, saun. Ilus suur aiamaa, marjapuud. Korralik kodu.

Nii kaob meie Uus-Eesti küla. Nii kaovad kõik eesti külad Venemaal.

Ermiine lausub: „Missa siin ütled või elad: mees tuli lõunale ratsa, oma hobusega, sidus hobuse puu külge. Kui akkas hoovist välja minema, vaatab, hobust enam ei ole. Nii tänaseni.”

Esmaspäeva hommikul läheme Ilmariga mööda kitsast jalgteed endise eesti küla otsast mööda ja joome siin viimast korda kodust allikavett. Suundume katavallidest allapoole. Paremale jäävad needsamad kaks sügavat kraavi ja väike tiigi moodi järv, mis saab oma vee kuumaveeallikatest. Katavallid ümberringi on rohelised, kunagine küla loomade karjamaa. Kevadest on veel alles punaste ja kollaste lillede põõsaid. Praegu nad ei õitse, juulikuu. Mõned teised mägililled õitsevad veel. Aga loomakarjasid enam ei ole. Kaugemalt paistab meie armastatud Liivamägi oma kõrguses, justkui saadaks veel viimast korda meid, rändajaid.

Vasakule jäävad kohad, kus kasvasid mandlipõõsad. Siis kohad, kus oli aprikoosiaed ja viinamarjaistandus. Paremale poole jääb lagedam maa, siin on ülesküntud lagritsaväli.

Lagritsa juured on ravimtaim, mida on võrreldud ženšenniga.

Kõik lapsed meie külas teadsid, et ta on kõharohi.

Kummardan küntud maa kohal. Ühtegi lagritsajuurt ei ole näha.

Korjasime neid juuri möödaminnes ja närisime nii, et suud kollased. Eraldi korjamas me neid ei käinud.

See kõik on mu mälestustes. Ainult mõelda, seda ei ole enam.

Kui ilus oli eesti küla oma majadega, aedadega, rahvaga. Ühishooned, elektriijaam, sepikoda, tuuleveski, loomalaudad, hobusetallid, sigalad, lambalaudad, mesilad, kanalad, varjualused, aidad, kool. Klubis tegutsesid ringid: laulu-, tantsu-, näitering, puhkpilliorkester.

Meie orkester käis mängimas ka naaberkülades. Kui nad esinesid esimest korda naaberaulis abasiinide juures — siit kolm kilomeetrit —, olid osad abasiini naised kontserdi alates üllatusest maha kukkunud.

Ja see kõik hävitati.

Algul võeti töökamatelt nende kodu ja vara. Siis viidi ära küla mehed — ligemale sada meest — ja üks naine ilma mingi süüta, piirates neid ja sundides puhtale paberile alla kirjutama. Enamik lasti maha või piinati surnuks kuu või paari jooksul, kaks surid laagrites. Tegelik põhjus oli meie rahvuses: eestlased. Alles jäid peaaegu ainult naised, lapsed ja vanainimesed. Peale nende ning hävingu korraldamises osalenud partorg Umnovi ja külanõukogu esimees Ivanenko jäi külla viis meest. Vaid kaks külast viidud meest jõudsid aastate pärast koju tagasi. Keegi meist ei teadnud kuni

Nõukogude aja lõpuni, mis juhtus ülejäänutega. See, mis oli sandistatud külast veel jäänud, lahkus või hääbus aastakümnetega ise ja tassiti või veeti ajapikku laiali.

Igal pool pidi olema ühesugune hall, sekka vaid punaseid plakateid või loosungeid.

Nii ehitati Nõukogude riiki, rahva varaga ja rahva hävitamisega.

Mul on võimatu sellest vaikida.

Jõuame Ilmariga bussipeatusse, mis asub sovhoosi keskses.

Ilmar ütleb: „Vaata, need sovhoosi hooned on ehitatud meie valgetest akaatsiatest. Aga need seitse naist selle veomasinaga sõidavad märke meie endistele maadele tööle.” Ka Ilmar sündis, elas ja töötas siin.

Vahepeal vaikime, on kurb hommik meie mõlema jaoks.

Otsustan tema jutule siiski midagi lisada. Olgu need ehitised meie valgetest akaatsiatest neile mälestuseks eesti küla rahvalt. Soovime õnne neile, kes siin elavad ja töötavad. Meile siin oma külas õnne ei lubatud.

Meie sõit siia oli kiireloomuline. Tulime onu Robert Holmi matusele. Tema jäi truuks Kaukaasiale. Elas küll vahepeal perega Tallinnaski, kuid otsustas lõpuks tagasi pöörduda.

Meil on plaanis ära käia ka kunagises Eesti-Maruhha külas, kus olid sündinud meie vanaisa Kaarel Holm, minu ema Salme ja Ilmari isa Adolf. Enne Uus-Eestisse kolimist elas nende pere seal. Ma ei ole Maruhhas kunagi varem käinud.

Emajuutu järgi tunnen kohe ära koha, kus asus tema sünnikodu, vanaisa maja.

Siia, Maruhhasse ehitatud uus maja on koopia Holmide majast Uus-Eesti külas. Vana maja võeti Maruhhasst kaasa, palgid nummerdati ja ehitati Uus-Eestis uuesti üles. Siia ehitatud uus maja on samasuguse vundamendiga ja sama värvi.

Peamine tundemärk aga, millest mu ema rääkis, on krundi taga asuv väike „muhk” (nii nimetas ema seda küngast) jõe kaldal. Näen nüüd, et minu ema, kolm onu ja vanaisa olid sündinud väga ilusas kohas.

Külla põhja poolt sisse sõites voolab vasakul pool teega paralleelselt Maruhha jõgi, jõe taga on mets, metsa taga osalt lumega kaetud Kaukasuse mäed, mis kaugelt vaadates sinakalt läigivad. Paremal pool on mitte eriti kõrge, kuid järsu tipuga Innu mägi, nagu külarahvas teda kutsus. See on kaetud pehme rohuga ja otsekui valgub küla poole.

Maruhha küla on kokku üheksa kilomeetrit pikk. Väiksem, umbes kilomeetripikkune põhjapoolne osa, mis kuulus eestlastele ja kandis Eesti-Maruhha nime, oli eraldatud lõunapoolsest Vene-Maruhhasst „trumbiga” — nii kutsuti seal tee suhtes põiki paiknevat silda, mis viis jõe äärde. Nüüd elab küla selles osas karatšai rahvas. Teises osas, sealpool trumpi elavad venelased.

Metsad on siin tänaseni rikkad: metspirni- ja metsõunapuud, pähklid, metsamarjad. Seeni ei ole siin elanud eestlased eriti maininud, rohkem tarvitasid nad toiduks liha, juurvilja ja marju. Kuivatatud pirne ja õunu viidi teistesse Kaukaasia küladesse ja vahetati seal leivavilja vastu. Kuna maad oli siin vähe, tuli leivavilja mujalt tuua.

Sõitsime Pregradnast⁹ Maruhhasse metsamajandi mikrobussiga: Ilmar, mina, onutütre abikaasa Paul ja tema tütar Valja. Paul töötab metsamajandis.

Mina pildistan ja joonistan koos Valjaga mäeahelikke. Mehed leidsid vilus puhkamas ühe vanahärra, kes tuli nendega meie juurde. Küsin, kas ta mäletab, et siin elasid varem eestlased.

Vanahärra on imestunud: „Pärast seda, kui eestlased siit läksid, ei ole ma neid rohkem näinud. Mu isal oli hea sõber, Karlo, ka teda ei ole näinud.”

Küsin, kas ta mäletab Karlo perekonnanime.

„Olm oli tema perekonnanimi,” vastab ta pikemalt mõtlemata.

Saan aru, et ta on minu vanaisa lapsepõlvesõbra poeg tsaariajast.

„Hea sõber oli Karlo minu isale, lapsest saadik käisid koos karjas. Neil oli tugev majapidamine, hästi elasid. Mäletan nende maja, praegu elavad karatšaid samasuguses, nagu oli Karlo. Olen kuulnud, et Ivanenko — siitsamast vene külast — oli uues kohas kõik selle küla mehed vangi pannud ja välja saatnud. Tema ju tundis selle küla eestlasi, kes siit uude kohta läksid. Aga mina olen vana, 1899. aastal sündinud, teisest sajandist. Belikov, Semjon. — Näitan teile veel ühte eestlase maja, seal on meil pood. See on saare peal, kahe sillaga. Karumets oli selle eestlase nimi, ta jättis maja siia.”

Imestan, et käre Maruhha mäestikujõgi oma jõuliste voogudega ei ole Karumetsa maja seni allavett viinud. Maja on korralikult planeeritud ja ehitatud, punase plekk-katusega.

Eestlased elasid mägises Maruhhas pool sajandit, 1873. aastast kuni 1923. aastani. Nõukogude võimude ettepanekul valisid nad 1923. aasta kevadel endale uue elukoha Krasnodari kraisi Otradnaja rajoonis ja andsid talle nime Uus-Eesti, mis vahel jutu sees lüheneb ka lihtsalt „Eesti külaks”. Vene keeles ja dokumentides Ново-Эстонька.

Sinna rajasid Maruhha eestlased omale uue kodu. Selles külas elasin ma alates sündimisest, kuni 22aastaselt Eestisse sõitsin. Eestimaa on mu kodumaa, kuid minu ainus lapsepõlve- ja isakodu oli Eesti külas, mis hääbus ajapikku pärast seda, kui temalt olid võetud tema mehed.

On 1986. aasta suvi, juulikuu.

Ma ei tea veel, et juulis 1997 kustutatakse Krasnodari kraisi Otradnaja rajooni Uus-Eesti küla, ametliku nimetusega Новоэстоньское, Venemaa kohanimede registrist. Siis ei ela seal enam ammu kedagi.

---

⁹ Pregradnaja staniitsa Karatšai-Tšerkessias.